

درس پژوهی هم‌زیستی تجربه و علم

نشست سالانه‌ی درس پژوهی و طراحی آموزشی در شهرستان‌های استان تهران

ام‌لیلا صمدی لولایی

در آن معلمان به معلمان بیاموزند، بدون اینکه هزینه‌ای پرداخت کنند. همچنین، درس‌پژوهی نوعی نظارت کلینیکی لنز باز است که برای رشد معلم، افزایش مهارت حرفه‌ای و بهسازی برنامه‌ریزی درسی طراحی شده است.»

بنابر در پایان صحبت‌های خود به سند تحول بنیادین آموزش و پرورش اشاره کرد که مهارت حرفه‌ای، هویت حرفه‌ای و شایستگی اعتقادی را سه ویژگی اصلی آموزگاران برشمرده است و آن‌ها را عناصری تحولی و مؤثر در نظام تعلیم و تربیت می‌داند.

اجرای موفق درس پژوهی منوط به فراهم‌سازی بستر فرهنگی است

«پژوهش برای معلمان فعالیتی آزاد است یا درون‌مایه‌ی حرفه‌ی معلمی است؟» دکتر **رضا ساکی**، معاون پژوهش و فناوری دانشگاه فرهنگیان و عضو هیئت علمی دانشگاه شهید رجایی، به‌عنوان سومین سخنران، سخنان خود را با این سؤال آغاز کرد. وی در ادامه توضیح داد: «ذات حرفه‌ی معلمی با پژوهش گره خورده است و ما نمی‌توانیم معلمان را به معلمان پژوهنده و معلمان غیرپژوهنده تقسیم کنیم. هیچ معلمی بدون اتکا به پژوهش نمی‌تواند معلمی را دنبال کند. این شدنی نیست.» وی همچنین تأکید کرد، تغییر و تحول در آموزش و پرورش به همت معلمان وابسته است. دکتر ساکی همچنین اعلام کرد: «ما در دانشگاه فرهنگیان درصد نهادینه‌سازی رویکرد معلمان پژوهنده در

اشاره

نشست سالانه‌ی درس پژوهی و طراحی آموزشی، به کوشش اداره‌ی تکنولوژی و گروه‌های آموزش ابتدایی اداره‌ی کل شهرستان‌های استان تهران. در سال تحصیلی ۹۴-۹۳ اردوگاه شهید منتظری شهریار تشکیل شد. در این نشست، معلمان، مدیران، راهبران درس پژوهی و مسئولان اداره‌ی کل آموزش و پرورش شهرستان‌های استان تهران حضور داشتند. از این نشست گزارشی تهیه کرده‌ایم که در پی می‌آید.

طراحی آموزشی و درس پژوهی ابزار تولید و انتقال تجربه

ابتدا دکتر **محمد احسانی**، معاون آموزش ابتدایی اداره‌ی کل آموزش و پرورش شهرستان‌های استان تهران در صحبت‌هایی کوتاه به موضوع ارزشیابی توصیفی در دوره‌ی ابتدایی اشاره‌ای کرد و آن را یکی از چالش‌های این دوره خواند. دکتر احسانی اعلام کرد: «ما در تبیین فلسفه‌ی این ارزشیابی و ایجاد اعتقاد در همکارانمان ضعیف بودیم و هنوز به حوزه‌ی ارزشیابی توصیفی اشراف کامل نداریم.»

دکتر احسانی همچنین به اهمیت طراحی آموزشی در درس پژوهی اشاره کرد و بیان داشت «اگر بخواهید نتایج خوبی از

درس پژوهی بگیرید، باید طراحان آموزشی خوب داشته باشید. چرا که طراحی آموزشی می‌تواند تولید تجربه و درس پژوهی خلاصه‌ای از انتقال تجربه باشد.» وی در پایان، داشتن نقشه‌ی راه و طرح آموزشی را وظیفه‌ی معلم خواند و آموزگاران را به ثبت تجربه‌هایشان تشویق کرد.

درس پژوهی، هم‌زیستی تجربه و علم

نورعلی بنار، رئیس اداره‌ی فناوری و گروه‌های آموزش ابتدایی، در مقام دومین سخنران، حرف‌های خود را با تعریفی از درس پژوهی آغاز کرد و آن را پژوهشی مشارکتی در کلاس درس، برای توانمندسازی حرفه‌ای معلمان خواند. بنار درس پژوهی را جایگاهی در نظر گرفت که در آن معلم، به‌عنوان کارگزار فکور، می‌خواهد بین آنچه در کتاب‌ها درباره‌ی نظریه‌های یادگیری نوشته شده است و آنچه در کلاس درس اتفاق می‌افتد، رابطه برقرار کند. وی در ادامه گفت: «درس پژوهی یک الگوی سه میم (م م م) است که در آن معلمان به معلمان می‌آموزند. ما می‌توانیم ضمن خدمتی را طراحی کنیم که

محمد
احسانی

شناسایی شده است. وی چالش‌ها را در سه گروه فرامدرسه‌ای، مدرسه‌ای و چالش‌های پنهان دسته‌بندی کرد. چالش‌های فرامدرسه‌ای شامل چالش‌های ستادی و چالش‌های موازی است که بیرون از مدرسه هستند. دکتر قباخلو چالش‌های ستادی را ناکافی بودن سیستم‌های پشتیبانی از طرف حوزه‌ی ستادی و دبیرخانه، ناکافی بودن ضمانت اجرایی، کمبود مبانی نظری، چارچوب‌گذاری و قالب‌بندی در اجرا و ارزیابی و بومی نشدن آن با شرایط و موقعیت‌های آموزشی، مشخص نبودن زمان اجرای آن در مدارس، کمبود ابزارهای لازم برای بالا بردن انگیزه‌ی همکاران، ناکافی بودن انعکاس نتایج و فرهنگ آن در رسانه‌ها، کامل نبودن دستورالعمل اجرایی، باور نداشتن مسئولان اجرایی و نابراری توجه به فرایند درس‌پژوهی و نتایج آن برشمرد. همچنین، موازی‌سازی درس‌پژوهی با سایر طرح‌ها، هم‌زمانی اجرای درس‌پژوهی با طرح‌های ستادی دیگر (به لحاظ زمانی)، تفکر انتخاب شدن و رتبه‌بندی آن، حرکت نکردن درس‌پژوهی از وظیفه‌ی آموزشی به سمت فرهنگ‌سازی آن، برنامه‌ی درسی پرمحتوا و هم‌زمانی اجرای درس‌پژوهی در دوره‌ی ابتدایی با تغییرات ساختاری و محتوای کتاب‌ها، از موارد اعلام‌شده‌ی دکتر قباخلو برای چالش‌های موازی فرامدرسه‌ای درس‌پژوهی بود.

مجری طرح درس‌پژوهی، در ادامه چالش‌های مدرسه‌ای را شامل چالش‌های مربوط به مدیران و چالش‌های مربوط به آموزگاران دانست و در نهایت، چالش‌های پنهان درس‌پژوهی را کمرنگ بودن فرهنگ نقد و نقادی، کمرنگ بودن فرهنگ مشارکت

را هم به‌طور جد تقویت می‌کند». دکتر ساکی بایان اینکه آموزش درس‌پژوهی دشواری فنی ندارد و آسان است، اما اجرای آن دشوار است، تصریح کرد: «اجرای درس‌پژوهی در بستر فرهنگ‌هاست. یعنی اگر معلم به درس‌پژوهی باور نداشته باشد و اگر حضور معلم در گروه درس‌پژوهی به‌صورت داوطلبانه نباشد، این گروه‌ها کلیشه‌ای و ناکارآمد خواهند شد». وی تأکید کرد باید کوشش کنیم فرهنگ درس‌پژوهی را توسعه دهیم.

معاون پژوهشی دانشگاه فرهنگیان در ادامه اعلام کرد، دانشگاه فرهنگیان به‌دنبال این است تا شبکه‌های اجتماعی این دانشگاه را به گفتمان درس‌پژوهی اختصاص دهد و برای برقراری ارتباط حرفه‌ای بین معلمان و فراهم کردن فرصت برای انتقال دانش، فرهنگ و تجربیات معلمان و بیان دغدغه و مشکلات آنان در خصوص درس‌پژوهی آمادگی دارد.

درس‌پژوهی رتبه‌بندی و قالب نمی‌پذیرد

بهزاد قباخلو، مجری طرح درس‌پژوهی در شهرستان‌های استان تهران، به‌عنوان آخرین سخنران نشست درس‌پژوهی، به بررسی چالش‌های درس‌پژوهی در مناطق زیرمجموعه‌ی شهرستان‌های استان تهران پرداخت. وی اعلام کرد، این نشست به‌معنای پایان درس‌پژوهی در این مجموعه نیست و هر کس مایل باشد، می‌تواند در آن‌ها شرکت کند. همچنین، نتایج درس‌پژوهی در همه‌ی مناطق و شهرستان‌های تابعه جمع‌آوری و در قالب کتاب چاپ خواهد شد. قباخلو اعلام کرد، این چالش‌ها بعد از انجام درس‌پژوهی در طول چهار سال

میان دانش‌جومعلمان هستیم و نسل جدید معلمان، هنگامی که وارد آموزش و پرورش می‌شوند، به آموزش ضمن خدمت برای آشنایی با پژوهش نیاز خواهند داشت». معاون پژوهشی دانشگاه فرهنگیان، شگفتی و برجستگی درس‌پژوهی را در این دانست که دانش‌آموزان شناسایی آموزگاران را افزایش می‌دهد. وی افزود «این دانش شامل دانش تربیتی، دانش تخصصی یا موضوعی، دانش فناوری‌های آموزشی و دانش محتوای آموزشی است. دانش محتوای آموزشی به معنای شایستگی ترکیب دانش تخصصی، دانش فناوری و دانش تربیتی برای تدریس یک موضوع خاص در یک کلاس خاص است. در دوران تحصیلی و دوره‌های آموزشی دانشگاه‌ها، فرصت دستیابی به این نوع از دانش را نداریم. این نوعی دانش عملی است و می‌تواند در درس‌پژوهی تولید شود. معلم باید تدریس را شروع کرده و مشکلات تدریس را درک کرده باشد تا برای حل مشکلات وارد دوره‌های

درس‌پژوهی شود. بنابراین، شگفتی درس‌پژوهی در تولید دانش شماره‌ی ۴، یعنی دانش محتوای آموزشی است. البته درس‌پژوهی سه دانش دیگر

رضاساکی

و کار گروهی، کمبود سازوکارهای لازم در خصوص هم‌زیستی تجربه و علم در نزد همکاران و تجربه‌های آموزشی همکاران دانست. وی تصریح کرد: «بسیار کم اتفاق می‌افتد که معلمان در مدرسه کنار هم بنشینند و تجربیاتشان را در اختیار هم بگذارند.»

ارائه‌ی درس پژوهی توسط گروه‌های آموزشی

یکی دیگر از برنامه‌های نشست، ارائه‌ی دو کار برتر در درس پژوهی بود که خانم‌ها **اکرم عرب‌احمدی** از مدرسه‌ی «خورشید هشتم» در منطقه‌ی پیشوا و **گلناج ورمغانی** از مدرسه‌ی «فروغ حضرت خدیجه (س)»، در ناحیه‌ی ۱ شهر ری ارائه دادند.

اهدای جوایز

تقدیر و اهدای جوایز نیز از برنامه‌های اصلی این نشست بود. در ابتدا از مناطق پیشوا (مدرسه‌ی خورشید هشتم)، شهرری، ناحیه‌ی ۱ (مدرسه‌ی فروغ حضرت خدیجه (س))، بهارستان ۲ (مدرسه‌ی رازی)، چهاردانگه (مدرسه‌ی شهید خیابانی) و ورامین (مدرسه‌ی لاله‌های انقلاب) به‌عنوان پنج منطقه‌ی برتر در طرح درس پژوهی، تقدیر شد.

درس پژوهی اقدامی فرهنگی است!

از مرتضی مجدفر، به‌خاطر اشرافی که بر موضوع درس پژوهی دارد، خواستیم نظرات خود را در این باره بنویسد. او در ابتدا مسرت خویش را از حضور دکتر رضا ساکی در مقام یکی از مؤلفان کتاب‌های آموزشی

ابراز کرد و حضور مسئولان شهرستان‌های استان تهران را قدر دانست. سپس درباره‌ی درس پژوهی نوشت: «مطالعه‌ی درس» یا «درس پژوهی» که اخیراً صاحب‌نظر برجسته‌ی ایرانی، دکتر **علی‌اکبر سیف**، عنوان «تدریس پژوهی» را برای آن پیشنهاد کرده است، اقدامی است گروهی، هم‌افزایانه و مشارکتی، مبتنی بر بهسازی فرایند تدریس که در نهایت، علاوه بر آنکه موجب شفاف‌سازی جریان یاددهی - یادگیری جاری و ساری میان معلمان، دانش‌آموزان، خانواده‌ها و دست‌اندرکاران آموزشی می‌شود، به تولید اسناد و تجربه‌های زیسته‌ی برگرفته از این تبادل اطلاعاتی تصحیح‌گرایانه و نیز تغییر مدرسه به سازمان یادگیرنده و رشد حرفه‌ای معلمان منجر می‌شود. با وجود آنکه نظرات خودم را درباره‌ی درس پژوهی به‌طور مبسوط در فصل نهم از کتاب «پژوهش و مدیران مدرسه‌ها» (انتشارات مدرسه، ۱۳۹۳) و نیز مقاله‌ی «هم‌آموزی از یکدیگر و تصحیح فرایندها» در مجله‌ی رشد مدیریت مدرسه (آبان‌ماه ۱۳۹۱) نوشته‌ام، در این جا نکات دیگری را ذکر می‌کنم، به امید اینکه در تصحیح نگرش‌ها و روش‌هایی که متأسفانه به غلط در اجرا شاهد آن‌ها هستیم، مؤثر باشند.

درس پژوهی اقدامی برگرفته از سنن و عادات فرهنگی است!

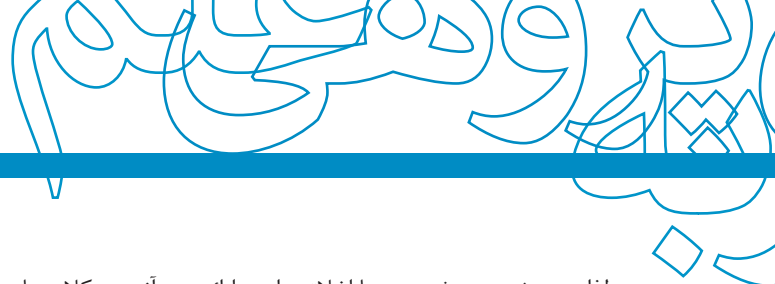
خاستگاه درس پژوهی کشور ژاپن و دوران امپراتوری میجی است. به‌دستور این امپراتور، مردم ژاپن از سال‌های ۱۸۶۰ موظف بوده‌اند در انتهای هر روز، در هر حرفه و شغلی که مشغول به کار بوده‌اند، دور هم بنشینند و در مورد کاستی‌ها و برجستگی‌های کارشان و نیز چگونگی بهبود و اصلاح آن به بحث و تبادل نظر بپردازند. این رویه سال‌ها جاری بوده و تغییراتی را در شیوه‌ی اجرا به خود دیده و در نهایت با تغییرات و افزودنی‌های فرهنگی و آموزشی دوران جدید و با نیم‌نگاهی به نهضت کیفیت‌گرایی دهه‌های ۱۹۷۰ به بعد ژاپن، سر از آموزش‌وپرورش و مدارس این کشور درآورده است. حال شما مدرسه‌ای را در کشورمان در نظر بگیرید که

شورای معلمان آن به جای بحث و گفت‌وگو، محل بخش‌نامه‌خوانی مدیر مدرسه است (حتی ممکن است یکی از همین بخش‌نامه‌ها هم در مورد چگونگی اجرای درس پژوهی باشد!)، و آموزگاران به‌طور کامل منفعل و گوش به فرمان هستند، و انتظار داریم درس پژوهی در همین مدرسه به اجرا درآید. از استلزامات اجرای درس پژوهی، تمرین گفت‌وگو، اجازه‌دادن به مشارکت همه‌جانبه‌ی معلمان در امور گوناگون مرتبط با برنامه‌ریزی درسی، بها دادن به تولیدات روشی و فکری آموزگاران و آماده‌سازی تدریجی بسترهای اجرای این امر مهم است. شاید همین اجراهای فعلی درس پژوهی (البته اگر به خطا نرویم!) خود نوعی تمرین و فکوروری برای معلمان باشد. نمی‌گویم شروع نکنیم، اتفاقاً در پیشینه‌ی فرهنگی و حتی مذهبی ما، چنین تأکیداتی پررنگ‌تر و جدی‌تر است. می‌گویم درست شروع کنیم و از داشته‌های فرهنگی، سنن و عادات خودمان بهره ببریم و از این همه تأکید بر اینکه درس پژوهی صرفاً سنتی ژاپنی است، خودداری کنیم.

درس پژوهی اقدامی اخلاقی است!

دو سال قبل به درخواست یکی از مدیران محترم مدارس پیشرو در امور آموزشی، قرار شد زمینه‌ی اجرای درس پژوهی را در این مدرسه فراهم سازم. در ابتدای گفت‌وگو با مدیر مدرسه، به ایشان تأکید کردم اگر معلمانتان اعتقاد دارند عیبی که توسط دوست هم‌پایه یا هم‌رشته‌ی آنان از تدریس ایشان گرفته می‌شود، تحفه‌ای با ارزش است و همکارشان آینده‌ی اوست (المؤمن مرأت المؤمن)، پس بسم‌الله! شروع کنیم. تعجب کرد و پرسید: «در کتاب‌ها و منابعی که من راجع به درس پژوهی خوانده بودم، به چنین چیزهایی اشاره نشده بود، شما از روی چه شواهدی چنین نکته‌هایی را جدی گرفته‌اید.» در پاسخ گفتم: «درس پژوهی یعنی در مظان ارزشیابی قرار گرفتن و خواستن از معلمان همکار مبنی بر اینکه ایرادهای تدریس مرا بگویند و بعد کمک کنید با یاری هم این ایرادها را از بین ببریم تا وقتی ایرادها رفع شد، هم من رشد کنم و هم شما. اگر معلمانتان به این مرحله رسیده‌اند، من در خدمتم.»

لذا درس پژوهی به شدت با اخلاق مدار بودن معلمان و گردش امور مدرسه مبتنی بر اخلاق گرایی در ارتباط است. باید معلم به درجه‌ای از رشدیافتگی برسد که ایرادهایش را بگوید، و او آن‌ها را بپذیرد و با کمک دوستانش درصدد تصحیح هریک از آن‌ها برآید.

درس پژوهی اقدامی گروهی است و فرد در آن حتماً بخشی از گروه است!

یکی از نکاتی که متأسفانه در برخی استان‌ها شاهد آن هستیم، فراموش شدن گروه و به عبارت دقیق‌تر، حلقه‌های درس پژوهی در فرایند اجرای این فعالیت علمی - آموزشی است. درس پژوهی اقدامی گروهی است، نه فعالیت تک‌نفره و حتی دو یا سه نفره! فرد در درس پژوهی بخشی از گروه است و درست است که کار با تدوین طرح درس توسط فرد آغاز می‌شود، ولی در ادامه آن طرح درس اولیه آن قدر تغییر یافته و دچار استحاله می‌شود که دیگر نمی‌توان متوجه شد طراح درس اولیه چه کسی بوده است. چون مهم فرد نیست، مهم تغییر و بهبودی است که حاصل می‌شود و نتیجه‌ای که به دست می‌آید.

دستاوردهای درس پژوهی از اقدامات اجرایی حین آن مهم تر است!

باز از جمله نکاتی که در اجرای درس پژوهی در برخی از ادارات آموزش و پرورش مناطق و شهرستان‌ها شاهد آن هستیم، بی‌توجهی به دستاوردهای فرایندهای درس پژوهی و اسناد و مدارکی است که از اجرای هر فعالیت درس پژوهی به دست می‌آید و باید در قالب اسناد و مدارک کاغذی، فیلم، صوت، کاربرد، نمونه سؤال و... (در واقع قالب‌هایی از اجزای گوناگون یک بسته آموزشی) برای استفاده‌ی عموم به نمایش گذاشته شود؛ چرا که ممکن است معلمانی که درگیر اجرای درس پژوهی نبوده‌اند، از این یافته‌ها بسیار بیشتر از مرور فرایندها بهره ببرند.

درس پژوهی حرکت به سمت کلاس شیشه‌ای است!

همان‌طور که پیش از این گفتیم، درس پژوهی حرکت به سمت شفاف‌سازی و

ارائه‌ی هر آنچه در کلاس‌های درس می‌گذرد، به همه، اعم از همکاران مدرسه‌ای، همکاران سایر مدارس، اولیا و دست‌اندرکاران آموزشی و تصمیم‌گیران است. این یعنی تصویری از یک کلاس شیشه‌ای که همه درون آن را می‌بینند. باید معلم اخلاق‌گرای حرفه‌ای به درجه‌ای از توانمندی و انگیزش‌های درونی برسد که همواره کلاس خود را در مظان ارزشیابی و داوری ببیند و درس پژوهی فعالیت مستمر و همواره‌ی او باشد.

درس پژوهی جشنواره محور و مبتنی بر سناریونویسی از پیش تعیین شده نیست!

با توضیحاتی که داده شد، می‌رسیم به فعالیت‌هایی که در برخی از مناطق و شهرستان‌ها انجام می‌شود و درس پژوهی تا حد یک کار نمایشی و مشابه با جشنواره‌های الگوهای تدریس تنزل داده می‌شود. جشنواره اقدامی نمادین برای نشان دادن یک تدریس برتر در جمعی انبوه است که عمدتاً با محوریت یک فرد به اجرا درمی‌آید. در جشنواره‌ها تدریس حالت دوپینگی و تصنعی دارند و همه چیز، براساس یک سناریوی از پیش طراحی شده، طوری پیش می‌رود که معلم تدریس‌کننده را به رتبه و جایزه رهنمون کند.

این در حالی است که درس پژوهی اساساً جشنواره محور نیست و به جای آن که براساس سناریونویسی (پیش‌بینی یا بهتر است بگوییم پیشگویی اتفاقاتی که قرار است در کلاس رخ دهد) باشد، بر مبنای واقعیت‌هاست که معلم در کلاس درس خود به کار بسته و اکنون درصدد است با کمک همکاران خود نسبت به تصحیح و به‌پویی آن‌ها اقدام کند.

فرایند درس پژوهی زمان‌بر و طولانی مدت است و حوصله از عناصر اصلی در موفقیت آن است!

چندی پیش با یکی از دوستانی که در زمینه‌ی اجرای درس پژوهی شهره شده است، صحبت می‌کردم. او می‌گفت، در طی سالی که گذشت، ۸۴ مورد درس پژوهی را رهبری کردم و قرار است چند مورد دیگر را هم مدیریت کنم. تعجب کردم و به او گفتم،

پروژه‌ای که در مدرسه‌ای با مدیر و معلمان علاقه‌مند شروع کرده‌ام، بعد از هشت جلسه کندوکاو گروهی و گفت‌وگو با آموزگاران و دعوت از دو کارشناس دیگر به غیر از خودم، تازه در حال رسیدن به مرحله‌ی پایانی و تولیدات برگرفته از فرایند درس پژوهی است، چطور شما توانسته‌اید قریب به ۱۰۰ حلقه‌ی درس پژوهی را تنها در عرض یک سال راهبری کنید؟

درس پژوهی خم رنگ‌ریزی نیست، زمان‌بر و طولانی مدت است. جلسه‌ی سخنرانی یا اجرای یک تدریس نمایشی نیست. یک حلقه‌ی درس پژوهی تازه بعد از چندین جلسه گفت‌وگوی معلمان با یکدیگر، قوام پیدا می‌کند و دقیقاً یک خوراک فکری مبتنی بر دم کشیدن و بار آمدن است، نه فست‌فودی پخته شده در آتش داغ احساسات و هیجانات لحظه‌ای که متأسفانه دامنگیر برخی از مدارس و ادارات آموزش و پرورش ما شده است.

درس پژوهی با اقدام پژوهی تفاوت‌های ماهوی دارد!

برخی بدون مطالعه در ویژگی‌های درس پژوهی و با دانشی که از پیش آموخته‌اند، این فرایند را با فعالیت‌های دیگر از جمله اقدام پژوهی یکسان می‌انگارند. این دو اگرچه در برخی موارد از جمله جمع‌آوری شواهد و حرکت به سوی به‌پویی مستمر با همدیگر همخوانی‌هایی دارند، ولی تفاوت‌هایشان فراوان و گسترده است. در کتاب «پژوهش و مدیران مدرسه‌ها»، حداقل ۱۳ مورد از این تفاوت‌های ماهوی نام برده شده است که از مهم‌ترین آن می‌توان به گروهی بودن درس پژوهی و عمدتاً فردی انجام شدن اقدام پژوهی اشاره کرد.

آموزگاران علاقه‌مند می‌توانند برای کامل کردن آگاهی‌های خود، دو کتاب «درس پژوهی، ایده‌ای جهانی برای بهسازی آموزش و غنی‌سازی یادگیری» نوشته‌ی دکتر محمدرضا سرکارآرانی، «انتشارات مرآت» و «درس پژوهی» نوشته‌ی دکتر رضا ساکی، انتشارات حکمت علوی را مطالعه کنند.